

jazykové situace (např. převržením sklenice) nebo tím, že téma přejde do oblasti, kde se názory a chování jednotlivých účastníků radikálně rozcházejí, neboť i u příslušníků téže společenské třídy mohou být značné rozdíly v názorech politických, mravních, estetických atp., protože tyto názory nejsou jen pasivním odleskem sociálního postavení svého nositele. Ani při krajním omezení vztahu mezi dialogem a mimojazykovou situací nelze tedy zcela zrušit tento vztah, který patří k samé podstatě dialogu, a je tudíž aspoň latentně přítomen vždy a připraven kdykoli vystoupit do popředí a do průběhu dialogu výrazně zasáhnout.

Těsné sepětí dialogu s mimojazykovou skutečností jak předmetnou, tak psychologickou úzce souvisí s jeho vnitřní výstavbou, se specifickým rázem jeho významové výstavby, jejíž přesně analyzoval Mukaťovský: „V dialogickém projevu prolíná se a střídá několikrát, aspoň dvojitý kontext, na rozdíl od projevu monologického, jenž má kontext jediný a nepřetržitý. Nemůže se ovšem ani dialog obejít bez významové jednoty, avšak ta je dána předmětem hovoru, tématem, jež musí být v dané chvíli stejné pro všechny účastníky; bez jednoty tématu je dialog nemožný, stov. posměšné lidové rčení „já o voze a on o koze“ i folklorní parodii dialogu o dvojím tématě, rozhovoru s hluchým: „Tetka, jdete z funusu?“, „I ne, prodala jsem husu.“ — „Teta, hodně plakal?“ — „I ne, málo mi za ni dávali“ atd. Něco jiného než téma je kontext daný smyslem, jež osoba mluvící do tématu vkládá, tj. stanoviskem, které k němu zaujímá, a způsobem, jakým jej hodnotí. Poněvadž je při dialogu účastníků více než jeden, je tu i několikrát kontext: promluvy každé z osob, třebaže se střídají s promluvy osobami druhé (popřípadě z osob ostatních), tvoří jistou jednotu smyslu. Poněvadž kontexty, které se v dialogu takto navzájem prolínají, jsou odlišné, často dokonce protikladné, dochází na rozhraní jednotlivých replik k ostrým významovým zvratům. Čím živější je hovor, čím kratší jsou jednotlivé repliky, tím zřetelněji se vzájemně narážení kontextů projevuje; vzniká tak zvláštní sémantický efekt, pro který stylistika vytvořila dokonce termín: *stichomythie*.³⁾ K tomu, aby si jednotliví účastníci rozhovoru navzájem rozuměli, aby navzájem pochopili svá stanoviska, je tedy třeba jednotného tématu. Vztah je ovšem vzájemný: k tomu, aby jeden účastník pochopil, o čem dru-

3) Cit. d., s. 151n.

hý vlastně mluví (aby pochopil téma jeho promluvy), je často třeba, aby si uvědomil místo, které ten druhý zaujímá v mimojazykové situaci; neboť stanovisko, které každý z účastníků k tématu zaujímá, a způsob, jakým je hodnotí — tj. smysl sjednocující kontext —, vyplývá v podstatě z jeho postavení v mimojazykové situaci. Např. se stane při hovoru týkajícím se dvou osob, že některý účastník, který jednu z těchto osob hodnotí jednoznačně kladně a druhou jednoznačně záporně, užije místo vlastního jména příslušné osoby označení „ten ničema“; aby jiný účastník rozhovoru, jehož poměr k oběma osobám je odlišný, pochopil, kdo je tímto označením míněn, musí znát názor mluvčího — a tento názor je součástí mimojazykové psychologické situace. A podobně je tomu se situací předmětnou: mluví-li jeden z účastníků stojících proti sobě např. o „židli vlevo“, musí si druhý účastník uvědomit jeho postavení v předmětné situaci, má-li pochopit, o kterou židli jde; kdyby se díval vlevo ze svého stanoviska, bylo by to ze stanoviska mluvčího „vpravo“. Nejde však jen o případy tak jednoduché, mnohdy se stává, že opominutí pouhého jemného odstínu psychologické nebo předmětné situace vede k rozsáhlému nepochopení celého tématu.

Významové sjednocení dialogu děje se tedy ve dvou rovinách: jednu z nich tvoří předmět hovoru, druhou mimojazyková situace, do níž je dialog zasazen. Zpravidla ovšem nebývá účast obou rovin na významovém sjednocení dialogu stejná, takže jedna nebo druhá vystupuje do popředí. Vystupuje-li do popředí předmět hovoru, nabývá dialog více podoby postupného osvětlování a zpřesňování tématu; vystupuje-li do popředí aktuální situace, nabývá spíše podoby vzájemného jednání mluvčích, jejich akcí a reakcí. Pokaždé však jsou přítomny obě roviny, neboť žádná z nich není sama o sobě, bez pomoci druhé, s to sjednotit smysl dialogu; oba uvedené aspekty dialogu jsou všudypřítomné, jeden bez druhého neexistuje, tvoří spolu dialektickou antinomi.

V dialogu dramatickém je celá věc o to složitější, že drama — jako každé básnické dílo — vládne prostředky jediné jazykovými, a neobsahuje tudíž mimojazykové situace, která by existovala vně jazykového projevu a v něm se toliko odrážela. Je tedy snad dramatický dialog prost jakéhokoli vztahu k situaci? Jinými slovy: není tedy dramatický dialog opravdovým dialogem? Prostým nanáhlutím do kteréhokoli dramatu se lze ovšem přesvědčit, že